

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

6^η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 2012: ΠΑΝΤΕΧΝΟΥ ΠΥΡΟΣ ΣΕΛΑΣ

ΛΑΜΠΕΡΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΦΩΤΙΑΣ

ΦΥΛΛΑΔΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

«ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΨΗΜΕΝΑ ΣΤΗ ΦΩΤΙΑ»

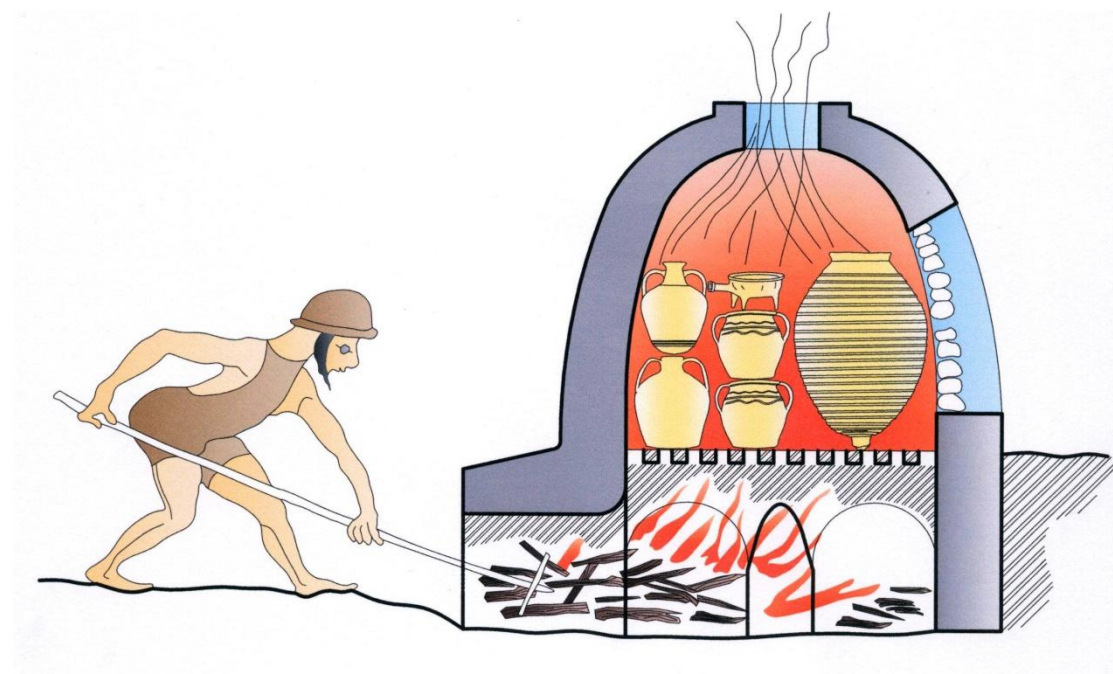

Ο τίτλος «αντικείμενα ψημένα στη φωτιά» επινοήθηκε για τη διοργάνωση εκπαιδευτικής δράσης σχετικά με πήλινα αντικείμενα ψημένα σε κεραμικούς κλιβάνους, τα οποία αποτέλεσαν βασικά στοιχεία της οικοσκευής και συνδέθηκαν με την καθημερινή ζωή και τα ταφικά έθιμα των ανθρώπων από τους ρωμαϊκούς έως τους μεταβυζαντινούς χρόνους. Για το πρόγραμμα επιλέχθηκαν τρία πήλινα αντικείμενα, που συνθέτουν και τρεις θεματικές ενότητες: Το πρώτο αποτελεί τεφροδόχο αγγείο (κάλπη – β' μισό 2^{ου} αι. μ.Χ.) προερχόμενο από σωστική ανασκαφή οικοπέδου της οδού Καλαβρύτων στην Πάτρα και συγκεκριμένα από τάφο τμήματος του νοτιοανατολικού ρωμαϊκού νεκροταφείου. Το δεύτερο είναι δοχείο-σταμνίο (12^{ος} – 13^{ος} αι.) με διάτρητο διάφραγμα στο λαιμό (βομβυλιός), για τη φύλαξη και μεταφορά του νερού και του κρασιού, επίσης από σωστική ανασκαφή στην Πάτρα (συμβολή των οδών Γερμανού και Μπουκαούρη). Όσον αφορά το τρίτο, πρόκειται για οθωμανική καπνοσύριγγα καλυκόσχημου τύπου (19^{ος} αι. μ.Χ.), που βρέθηκε κατά τις εργασίες ανάδειξης του βορειοανατολικού προμαχώνα του Φρουρίου Ρίου, πυρίμαχο αντικείμενο συνυφασμένο με τη συνήθεια του καπνίσματος στα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας από το 17^ο αι. Και στα τρία αυτά αντικείμενα ο ρόλος της φωτιάς ήταν καθοριστικός στην κατασκευή και στο ψήσιμό τους σε κεραμικούς κλιβάνους,

στην χρήση και στη συνέχιση πανάρχαιων εθίμων, όπως αυτού της αποτέφρωσης των νεκρών και της φύλαξης της στάχτης σε ειδικού σχήματος αγγείο.

ΚΕΡΑΜΙΚΟΙ ΚΛΙΒΑΝΟΙ

Οι κεραμικοί κλίβανοι, στους οποίους ψήνονταν αντικείμενα όπως τα προαναφερόμενα, αποτελούνταν από τα ακόλουθα τέσσερα μέρη: θάλαμος πυράς, θάλαμος όπτησης, ενδιάμεσο δάπεδο ή εσχάρα, εστία φωτιάς. Η θέση της εστίας και η διαμόρφωση των δύο θαλάμων και της εσχάρας είναι τα στοιχεία που διαφοροποιούν τους κλιβάνους σε επιμέρους κατηγορίες. Όσον αφορά στο σχήμα τους ήταν ως επί το πλείστον κυκλικοί, υπήρχαν όμως απιόσχημοι και ορθογώνιοι ή τετράγωνοι. Στον υπόγειο θάλαμο εισαγόταν από πλευρικό άνοιγμα η καύσιμη ύλη. Τα προς όπτηση αντικείμενα τοποθετούνταν πάνω σε διάτρητη από κυλινδρικούς αεραγωγούς εσχάρα, μέσω των οποίων διοχετευόταν ο θερμός αέρας από την εξωτερική εστία στο θάλαμο όπτησης. Την εσχάρα στήριζαν τόξα που πατούσαν με ακτινωτή διάταξη αφενός στα πλευρικά τοιχώματα του υπόγειου θαλάμου και αφετέρου σε κεντρικό πεσσίσκο ή κυλινδρικό στήριγμα. Σε ορισμένες περιπτώσεις το κυλινδρικό στήριγμα αντικαθιστούσε εγκάρσιος τοίχος. Ο πάνω όροφος δεν καλυπτόταν από μόνιμο κτιστό θόλο, αλλά κατασκευαζόταν για κάθε καμινεία πρόχειρο περικάλυμμα, συνήθως ημισφαιρικό, από κλαδιά λυγαριάς και φύλλα επιχρισμένα με πηλό. Στην κορυφή του θόλου υπήρχε μικρό άνοιγμα για την έξοδο των αερίων καύσης. Μικρή οπή για τον έλεγχο της πορείας του ψησίματος ανοιγόταν στις πλευρές του θόλου, ενώ το ύψος του διαμορφωνόταν ανάλογα με το σχήμα και το μέγεθος του θαλάμου θέρμανσης.

Αναπαράσταση κεραμικού κλιβάνου σε τομή (σχεδίαση Χριστίνα Καραγιαννοπούλου).

Για την κατασκευή των κλιβάνων επιλέγονταν θέσεις με φυσική κατωφέρεια, ώστε να κυκλοφορεί καλύτερα ο θερμός αέρας. Τα τοιχώματα κτίζονταν από οπτοπλίνθους και καλύπτονταν με παχύ πηλοκονίαμα. Το δάπεδο επιστρωνόταν με κονίαμα ή πλίνθους. Οι

μικροί κυκλικοί κλίβανοι χρησιμοποιούνταν για το ψήσιμο αγγείων, όχι όμως και οικοδομικών υλικών, χρήση την οποία είχαν οι ορθογώνιοι κλίβανοι. Για την όπτηση οικοδομικών υλικών χρησιμοποιούνταν και οι μεγάλοι κυκλικοί. Τα αγγεία και τα υπόλοιπα αντικείμενα τοποθετούνταν πάνω στην εσχάρα από άνοιγμα του τοιχώματος του θαλάμου όπτησης, ο οποίος επισκευαζόταν ύστερα από κάθε καμίνευση. Οι θερμοκρασίες που αναπτύσσονταν στους κλιβάνους κυμαίνονταν μεταξύ 900° C - 1000° C. Η τεχνική του ψησίματος στηριζόταν στο συνεχή έλεγχο της θερμοκρασίας και την είσοδο και έξοδο οξυγόνου στο εσωτερικό του κλιβάνου.

ΚΑΥΣΗ ΝΕΚΡΩΝ-ΤΕΦΡΟΔΟΧΑ ΑΓΓΕΙΑ

Η καύση των νεκρών συνυπήρχε με τον ενταφιασμό ως ταφική συνήθεια ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο γίνεται το κατεξοχήν ταφικό έθιμο, το οποίο ήταν και ιδιαίτερα δαπανηρό. Η διαδικασία της καύσης ήταν η εξής: Αρχικά άνοιγαν ένα βαθύ λάκκο στο έδαφος, όπου ετοίμαζαν την πυρά με ξύλα και κλαδιά. Στην κορυφή της τοποθετούσαν τον νεκρό με το φέρετρό του συνήθως. Επάνω στην πυρά ή περιμετρικά της τοποθετούσαν και τα κτερίσματα του νεκρού. Μετά την ολοκλήρωση της καύσης τα καμένα υπολείμματα και τα κτερίσματα είτε τα άφηναν μέσα στο λάκκο και τον κάλυπταν με χώμα είτε φύλαγαν τις στάχτες σε τεφροδόχα αγγεία, τις λεγόμενες κάλπες.

Σε σωστική ανασκαφή οικοπέδου της οδού Καλαβρύτων στην Πάτρα, όπου ήλθε στο φως τμήμα του ρωμαϊκού νοτιοανατολικού νεκροταφείου, αποκαλύφθηκε πλήλιο τεφροδόχο αγγείο που περιείχε ίχνη καύσης και καμμένα οστά. Το αγγείο χρονολογείται στο β' μισό του 2^{ου} αι., έχει σώμα σφαιρικό με δύο κάθετες κυλινδρικές λαβές στο ύψος του ώμου, στόμιο κατακόρυφο και βάση δακτυλιόσχημη. Το σώμα κάτω από τις λαβές διατρέχει πλατιά ερυθρωπή ταινία. Ο τύπος αυτού του αγγείου είναι κοινός στα ρωμαϊκά νεκροταφεία της Πάτρας, τα οποία ήταν σε χρήση μέχρι και τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους, και συνδέεται άρρηκτα με την χρήση της φωτιάς στο τελετουργικό της αποτέφρωσης.

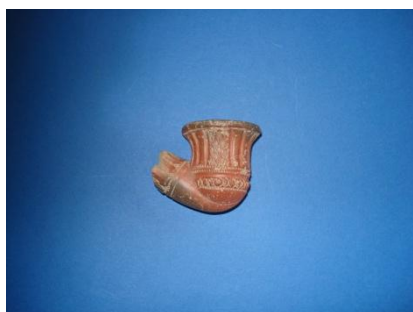
ΚΕΡΑΜΙΚΑ ΑΓΓΕΙΑ: ΣΤΑΜΝΟΣ-ΣΤΑΜΝΙΟΝ

Ο στάμνος ή σταμνίον είναι κλειστό αγγείο μεταφοράς υγρών, με επίπεδη βάση για να στέκεται χωρίς υποστήριξη. Στους βυζαντινούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε για τη μεταφορά και αποθήκευση κυρίως κρασιού, αλλά και λαδιού ή νερού. Η ιδιαιτερότητα αυτού του τύπου αγγείων συνίσταται στις μετρίου μεγέθους διαστάσεις τους και στην ύπαρξη συχνά στη βάση του λαιμού τους διάτρητο διαφράγματος, που εμπόδιζε την είσοδο στο δοχείο ξένων στερεών σωμάτων, διατηρούσε το περιεχόμενο καθαρό και παρήγαγε τον κελαρισμό του πινόμενου υγρού. Τα αγγεία αυτά είχαν και την ονομασία «βομβυλιοί». Σταμνίο με διάτρητο διάφραγμα βρέθηκε σε σωστική ανασκαφή οικοπέδου στη συμβολή των οδών Γερμανού και Μπουκαούρη στην Πάτρα. Διαθέτει σώμα σφαιρικό με κτενωτή διακόσμηση, βάση επίπεδη, δακτυλιόσχημη, ψηλό λαιμό και δύο λαβές, από τις οποίες σώζεται η μία. Τα αγγεία αυτά βάσει του σχήματος και

της διακόσμησής τους χρονολογούνται στο 12^ο – 13^ο αι. Ως προς τη μορφή τους μπορούν να συγκριθούν με κοπτικά κανάτια από την Αίγυπτο κατασκευασμένα από πηλό στον οποίο ανακάτευαν στάχτη και τον έψηναν σε θερμοκρασία 1000^ο C και άνω, ώστε να γίνει πορώδης και να διατηρείται το αποθηκευμένο υγρό σε χαμηλή θερμοκρασία.

ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ ΚΑΠΝΟΣΥΡΙΓΓΕΣ

Οι καπνοσύριγγες αποτελούν πυρίμαχα αντικείμενα που κατακλύζουν την οθωμανική αυτοκρατορία από το 17^ο αι., μετά την εισαγωγή του καπνού στη δυτική Ευρώπη γύρω στα 1560 από την Αμερική. Τα τρία τους μέρη είναι τα εξής: Το πρώτο, το καμινίδιο ή λουλάς, είναι το κύπελλο στο οποίο σιγοκαίει ο καπνός, με λεπτό συνήθως χείλος και σωληνωτή προεξοχή με στόμιο στη μία πλευρά της. Το δεύτερο είναι διάτρητο στελέχος που προσαρμόζεται στο στόμιο και από το οποίο περνάει ο καπνός για να καταλήξει στο στόμα του καπνιστή με το τρίτο μέρος, το επιστόμιο, τοποθετημένο στο άκρο του στελέχους. Ο λουλάς ήταν κυρίως πήλινος, υπήρχαν όμως από πέτρα, ξύλο ή σηπιόλιθο. Τα στελέχη κατασκευάζονταν από κλωνάρια οπωροφόρων δένδρων και τα επιστόμια από ήλεκτρο, μάρμαρο, κόκαλο, ελεφαντόδοντο.

Κατά τη διάρκεια εργασιών αποκατάστασης και ανάδειξης του βορειοανατολικού ενετικού προμαχώνα του Φρουρίου Ρίου αποκαλύφθηκε οθωμανική καπνοσύριγγα σε σχήμα κάλυκα άνθους τουλίπας, φυτού αγαπητού στην ισλαμική τέχνη, με πλούσιο ανάγλυφο και εγχάρακτο διάκοσμο. Το εύρημα χρονολογείται στο 19^ο αι. και αποτελεί απόδειξη του ρόλου που έλαβε γρήγορα ο καπνός στην κοινωνική ζωή.

Αναστασία Κουμούση, Προϊσταμένη 6^{ης} Ε.Β.Α.

Νικόλαος Βασιλάκης, Αρχαιολόγος 6^{ης} Ε.Β.Α.